

նութիւն)։ Այն միակ պատճառաւ անշուշտ՝ որ հաւատացող մը չի կրնար միեւնոյն ատեն չզիտական կամ անտարբեր մ'ըլլալ։ Հաստատմբ և լայնախոհութիւն իրարու հետ անհաշտ բաներ են։

Ձկարծութիւնն ալ թէ կը ջատագովենք հաւատալիքի մը տառական ընդունելութիւնը բոնական միջոցներով պարտադրելու սկզբունքը։ Թէեւ այս բանը պատահած է պատմութեան մէջ և բնական ու հասկնալի է։ Ու երեւոյթը իր խսկութեան մէջ նկատի առնուելով՝ մեզի, հիմակունք իստոնեաներուս, մեծ դաս մ'ունի տալիք։ Բան մը զուր տեղ չի պատահիր պատմութեան մէջ։

Բայց հասկցուեցաւ ցարդ ըստածնեքն՝ թէ կը ջատագովենք հաւատաքնութեան առաջին շարժոնը եղող ոգին, որ է սէրը այն ճշմարտութեան՝ թէ հաւատալիք մը և այդ հաւատալիքին մասին «գաղափարի ազատութիւն»ը հակասական բաներ են ինքնին։

Կը զմայլինք այն ոգիին առջև որ համոզում մը, հաւատալիք մ'ունի, և այդ համոզման ու հաւատալիքին տարածման և փոխանցման համար իր տրամադրութեան ներքև եղող ամէն ուժ կը գործածէ։ Կը պայքարի հակառակորդներու հետ ամէն գինով, մանաւանդ բարոյական և գաղափարական գետնի վրայ։ Ո՛րքան սորվի՝ այնքան կը հաւատայ, և որքան հաւատայ՝ այնքան կը գործէ։

Պէտք է նաև հակադրել Քրիստոնէական սէրը և սիրոյ ազատութիւնը Քրիստոնէական հաւատալիքին։ Սէրը պէտք է առարկայ մ'ունենայ, որ է Աստուած։ ՂԱստուած սիրելու համար պէտք է ճանչնանք ՂԱյն ու հաւատանք Անոր։ Այս ճանաչումէն և հաւատքէն մէկ կողմէ կը ծնի գիտակից սէրը, և միւս կողմէն՝ հաւատալիքը։ Եւ այս երկուքը չեն կրնար իրարու հակառակ ըլլալ։

«Լայնախոհութիւն»ը անհաւատութեան քօղարկեալ ձևն է, և Սատանայի հնարքներէն մին։

Տ. Վ. Ն.

ԿՐՈՆԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՈՒՐՈՒԱԳԻՆԻ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ԵՒ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԵՐԱՍՄՈՍ ԵՒ ԼՈՒՏԵՐ

ԺԶ դարու առաջին կէսին ուսումնասիրութեանց մեծ շահեկանութիւնը կը կայանայ ընդհանուր տարողութեանը մէջ այն եզրակացութիւններուն, որոնք անոնցմէ կը բխին։ Բացի սակաւաթիւ բաղմահմուտներէ, որոնք անցեալ դարերու պատմութիւնը կը հետազօտեն, կարգ մը անծանօթ կամ մասամբ ծանօթ մանրամասնութիւններ վերակենդանացնելու հաճոյքին համար միայն մարդերու անբաւ մեծամասնութիւնը կը շահագրգռուի հին օրերու դէպքերով, աւելի՛ այն բաղդատութիւններուն պատճառաւ զորս անոնց միջոցաւ կարելի կ'ըլլայ կոտորիկ անցեալին և ներկային միջև։ Հանրութիւնը հաճոյք կը զգայ անհետացած ընկերութեան մը այնինչ սուր մէկ մանրադէպէն, բայց ամէն բանէ առաջ կը պահանջէ որ պատմիչը, հին օրերուն մարդերը վերկենդանացուցած առին՝ անոնց ըրածներուն և շարժումներուն մէջ իրենց ցոյց տայ խաղը այն զգացումներուն, կիրքերուն, բարոյական ոյժերուն կամ շահերուն, որոնց հետեանքները իր աչքերուն տակ կը տեսնէ դեռ ներկային մէջ ալ։

Պատմութեան կարգ մը չրջանները բոլորովին ինքնայատուկ եղանակով մը կը ներկայացնեն այս շահեկանութիւնը՝ մասնաւոր ընկերութիւններու շրջանակին մէջ։ Իմացական և բարոյական տալանալի այն դարաշրջաններն են անոնք, որոնց մէջ գաղափարներն ու կիրքերը ուժգնօրէն կ'ընդհարին իրարու, և ուր բախտորոշ պատահարներու արագութիւնը աւելի սաստկութեամբ դուրս կը ցայտեցնէ նկարագիրներն ու սկզբունքները։ Պատերազմի կրակին մէջ է աւելի որ մարդ կը դատէ զինուորին արժէքն ու զօրավարին կարողութիւնը։

Ֆրանսական յեղափոխութեան չրջա-

նէն վերջը, որ մեզի ամենէն մօտն է^(*), այս տեսակէտով չկայ մեզի համար աւելի հետաքրքրական դարաշրջան մը որքան ժիւղարու առաջին կէտը, այն ահարկու համարախումբը արդի ընկերութեան՝ միջին դարու ընկերութեան հետ, նոր գիտութեան՝ հին գիտութեան հետ, վերածնունդ գրականութեան՝ դպրոցի աւանդութեան հետ, նորափթիթ ազգայնութեանց՝ Շարլըմաներով հաստատուած քաղաքական դրութեան հետ, և վերկենցողած քրիստոնէական հաւատքին՝ պապութեան և զըպրօցական աստուածաբանութեան մեծ եկեղեցին հետ:

Մարդկային հոգիին բոլոր ոյժերուն ընդհանուր պոսթիւումն է ան, երկար ինքնամոհոմումէ մը ետքը՝ մարդկային բնութեան մեծապայծառ մէկ հանդիսագրութիւնը, ամէն ժամանակի մարդոց համար դասերով հարուստ:

Եկեղեցին — որովհետեւ ան է որ կը գրաւէ պատկերին կեդրոնը — բարեկարգութեան մը կը կարօտէր: Այն անհրաժեշտ է ապացուցանել ասիկա. կաթոլիկ պատմագիրները՝ միւսներուն չափ, կ'ընդունին զայն: Հարիւր տարիէ ի վեր, լուսագոյն և ամէնէն նշանաւոր քրիստոնեաները ի դուր ամէն ճիւղ կը թափէին ուղղելու անդադար աճող զեղծումները. . . : Հեռու իմ մտածումէս այն պնդումը թէ ժ.Պ. դարու սկիզբը չկային կղերին մէջ անձնուէր մարդիկ. մաքուր և սուրբ հոգիներ, նշանաւոր լուսազոյն կաթոլիկներ: Ոչ. սովորաբար կարծուածէն ալ աւելի կային այդպիսիներ: Բայց անոնք անզօր կը մնային հոսանքին առջև՝ որ ընդ քարշ կը տանէր կղերին զանգուածը դէպի անկարգ կենցաղ մը: Բաւական է բանալ այդ ժամանակի նումակները կամ յուշագրութիւնները, որոնք լուսագոյն կաթոլիկներէ են բխած, տեսնելու համար շարքը ամէնէն աշխարհ սոցաւանքներուն և ամէնէն ցուազին փոստանքներուն՝ ի մասին կղերին, որ իր պակասած շարքերը կը լեցնէր ոչ թէ եկեղեցականութեան կոչում զգացողներով, այլ կանոնիկոսութեան հասոյթներու կամ ծուլութեան սիրահար անձերով:

(*) Այս ուսումնասիրութիւնը գրուած է վերջին համախառնական պատերազմէն չորս տարի առաջ: ի. Թ.

Ի՞նչպէս գլուխ պէտք է ելէր այս անհրաժեշտ բարեկարգութիւնը: Հո՞ս էր որ խնդիրը կը կնճռոտէր: Հիւանդութեան մը բնութեան մասին համամիտ եղող բըժիշկները անպատճառ համաձայն չին ըլլար անոր դարմանումի կերպին մասին ևս: Վերացում մը ընելով անհատական այն բոլոր պէսպիսութիւններէն, որոնցմով այնքան լեցուն է հզօր անհատականութիւններու այդ դարաշրջանը, կրնանք երկու զըլխաւոր մեթոտներու վերածել ժ.Պ. դարու սկիզբը ծայր տուող քրիստոնէական Վերածնութեան և բողոքական բարեկարգութեան ձգտումները: Երբ ֆրիստեկալսման Վերածնութեան կ'ըսեմ, կը հասկնամ այն վերածնունդը որ կը կատարուէր Եւրոպայի կեդրոնական և հիւսիսային երկիրներուն, Գերմանիոյ, Ստորին Նահանգներու, Անգլիոյ, մասամբ նաեւ Յիւանսայի մէջ, և ո՛չ թէ իտալական Վերածնութիւնը, որ աւելի նախագրաւուած էր արուեստով, գրականութեամբ կամ հեթանոս փիլիսոփայութեամբ քան թէ քրիստոնէութեամբ: Իտալական այս վերածնութիւնը կամ բնաւ չէր հետաքրքրուեր կրօնքով, և շատ ալ գոհ կը մնար Եկեղեցիին այդ քայքայումէն — քանի որ իր զլխաւոր ներկայացուցիչները կը յուսային օգուտ քաղել ատկէ — և կամ կը սուղուէր ամպամած և միստիկ հայեցողութիւններու մէջ, որոնցմէ գործնական ոչինչ չէր դուրս գար, և կամ, իր ամէնէն խղճամիտ խորհողներուն մէջ, դէն կը չարտէր ոչ միայն կաթոլիկ Եկեղեցիին զեղծումները, այլ և նոյն ինքն քրիստոնէութիւնը: Գերմանական վերածնութիւնը, ընդհակառակը, միջին դարու միստիքականներու ամէնէն ազնւական աւանդութիւններով բեղմնաւորուած, խորապէս քրիստոնեայ մնաց. հակառակ Եկեղեցիին հանդէպ ցոյց տուած իր ընդդիմութեան, կ'ուզէր զայն բարեկարգել և ոչ թէ ջնջել, ուղղել՝ և ոչ թէ օգտուիլ անոր ինքնահաճութենէն: Բայց մեթոդը՝ զոր կ'ուզէր կիրարկել իր նպատակին հասնելու համար, նոյնը չէր այն մեթոդին հետ զոր ունէին բողոքական բարեկարգիչներ. Լուտերներ, Մուրիկներ, կալվիններ, որոնք անհունապէս օգտուելով հանդերձ վերածնութեան կատարած մտաւորական յեղափոխութենէն, շատ

տեսակէտներով միշտ օտար մնացին անոր, և որոնց մէջ ի դէպ պիտի ըլլար աւելի ճանչնալ ժառանգորդները և շարունակողները բուն կրօնական նախագոյն բարեկարգիչներուն, Ուիլիլմի՝ Անգղիոյ մէջ, և Ժան Հիւսի՝ Պոնտիւի մէջ:

Բոլոր այն տեսարաններուն մէջ որոնց տողանցութիւնը Ժ.Ձ. գարը կրնայ պարզել մեր առջև, չկայ աւելի ազդու և աւելի հրահանգիչ բան մը քան տեսքը այս երկու մեթոդներուն զորս ի գործ գրին երկու մարդեր, որ այդ մեթոդները կ'անձնաւորեն հիւանալիօրէն, և որոնք են, տարբեր մար նոյն խել, այդ ժամանակին կրօնական և բարոյական բարեկարգութեան երկու տիրապետող անձնաւորութիւնները: Երասմոս, քրիստոնեայ վերածնութեան նշանաւոր ներկայացուցիչը, և Լուտեր, բարեկարգութեան հերոսը:

* * *

Անոնք բոլորովին ժամանակակից չեն իրարու: Երասմոս, 1467ին ծնած ի Ռոթէրտամ, Հոլանտայի մէջ, արդէն նշանաւոր անձնաւորութիւն մըն էր, երբ Լուտեր, ծնած 1483ին, տակաւին աննշան վանական մըն էր: Բայց քանի մը տարեկան միջոցին Լուտեր Եւրոպայի ուշագրութեան պիտի պարտադրէր ինքզինքը, «դպրութեանց իշխան»ին համբաւը նսեմացնելու աստիճան: Երկուքն ալ կեանքի խոնարհ վիճակէ, բայց իրենց ծագումները տարբեր էին շատ: Լուտեր, հանքագործի մը զաւակը, մեծցած՝ բաղմամբով ընտանիքի մը մէջ, ուր չափազանց խիստ ըսկըզբունքներ կը տիրէին, ժողովուրդի գաւակ մըն էր: Երասմոս, ապօրէն որդին՝ հակառակ իր կամքին քահանայութեան սահմանուած հօր մը, իրեն արժանի ընկերային դիրքէն զրկուած ի մը թշուառ մանկութիւնը ունեցաւ: Կանուխէն որբ մնացած, չճանչցու ընտանեկան ոչ մէկ քաղցրութիւն, անձկամիտ խնամակալի մը ազդեցութեամբ, որ սքանչելի բան մը ընել կը կարծէր վանքին մէջ տեղ մը ապահովելով անոր, մղուեցաւ դէպի եկեղեցականութիւն, որուն ճաշակը չունէր բռնաւ: Ինչպէս Լուտեր եկեղեցական եղաւ հակառակ իր հօրը բացորոշ կամքին, այնպէս որ Ժ.Ձ. գարու կղերական կեանքին

երկու նշանաւորագոյն հակառակորդներուն մէջը քահանայ էր եղած ակամայ, և միւսը վանական՝ հակառակ իր ընտանիքին: Երասմոս՝ փափուկ առողջութեամբ, աւշային խառնուածքով, բայց հրաշալի կերպով ուշիմ միտքով, գրական ուսումնասիրութեանց մէջ փնտռած էր միջիթարութիւնը իր վիշտերուն: Բնաւորութեամբ անհաստատ և նորութեանց հետաքրքիր, շատ ճամբորդած էր Ֆրանսա, Անգլիա, Իտալիա: Ստորին-Նահանգները և Գերմանիոյ մէջ՝ պաշ: յարաբերութեան մէջ մտած էր Եւրոպայի գլխաւոր գրագէտներուն հետ և կանուխէն ամէն երկրի մէջ գտած էր քանի մը զօրաւոր պաշտպաններ, որոնք յանձն առած էին իր աշխատութիւններուն համար վարձատրել և հովանաւորել զինքը՝ վանականներու վրէժխնդրութեանց դէմ: Լուտեր, զօրաւոր կազմով մը օժտուած, արիւնային խառնուածքով, նախ ուսումնասիրութեան և ապա ներանձնական բարեպաշտութեան մէջ փնտռած էր ոչ այնքան մշտարթուն հետաքրքրութեան մը գոհացումը, որքան խաղաղումը անհանգիստ խղճի մը, որուն չէին կրցած բաւարարութիւն տալ կէս հաւաստումներ և բարոյական առժամայ իրաւախոհութիւններ: Նկարագրով անթերի և բացարձակ, ամբողջ իր ուն ու կորովը կեցողնացուցած էր զինքը շարիկող քանի մը հարցերու ուսումնասիրութեան վրայ միայն, և մէկ երկու բացառութիւններէ զատ, վանականի իր խուցը թողած էր կա՛մ քաղաքական բնմը երկու և կա՛մ ուսուցչական սեղանին առջև նստելու համար միայն: Երասմոս, մին՝ ամենէն հմայիչ խօսողներէն որոնք երբեք գոյութիւն ունեցած ըլլան, աւելի սրամտութեան մարդ քան բարձրութիւն փիլիսոփայ, հնութեան լաւագոյն հեղինակներէն և իր յաճախած ընտրեալ ընկերութիւններուն մէջ ստացած էր ճաշակի աշխարհայեցողութիւն մը: Իր նկարագրով, անհունապէս աշխատանքային ընթերցումներով, իր շարունակական շփումով ականաւոր անձերու հետ, իր մէջը զարգացուցած էր մտաւորական և բարոյական նշանակելի ճկունութիւն մը: Իր ժամանակին առաջնակարգ գրողն էր եղած: Լուտեր, աւելի ճորտասան քան խօսող, աւելի սկզբունքի մարդ քան գրահմուտ միտք, շատ աւելի

մօտ ապրած էր ժողովուրդին, որուն ծոցէն էր ելած և առ որ կը տանէին զինքը անդադար իր քարոզիչի ու խոստովանահօր պաշտօնները: Կեղքոնացած և կարծես ինք իր վրայ ամփոփուած՝ այն սեղմ շրջանակին մէջ, ուր տեղի կ'ունենար իր գործունէութիւնը, անիկա կը պատրաստուէր իր դարուն մարդարէն ըլլալու:

Իրենց մեծ գիծերուն մէջ համառօտուած՝ այսպէս էին ահա նախընթացները այս երկու մարդերուն, այն վայրկեանին՝ երբ կը պայթէր բարեկարգութեան փոթորիկը: Երկար ատենէ ի վեր, մեծ յեղաշրջումին նախանշանները սկսեցին կուտակուիլ հորիզոնին վրայ. ժողովներու կողմէ կատարուած բարեկարգութեան փորձեր, ժողովրդական շարժումներ, սուրբգրական ուսումնասիրութեանց վերածնութիւն, հակակղեր երզնիանքներու յաճախանք, աւետարանական բարեպաշտութեան խուլ խմբորդումներ՝ լուռ առանձնոցներու մէջ, ուր ապաստանած էին լաւագոյն քրիստոնեաները. այս ամէնը կը մատնանշէին ընկերութեան և Եկեղեցիին միջև շարունակ աճող ձգտումը: Բայց հոռմէական Եկեղեցին, մինչև այն ատեն կոթնած՝ չահերու ահարկու գլխակցութեան մը և ամբոխներու մօտ վայելած աշխարհական հեղինակութեան վրայ, յողթական եղած էր բոլոր գծգոհութիւններուն և գծաւարութիւններուն դէմ: Իրեն համար պատճառ մը չկար խորհելու թէ ասկէ վերջն ալ պիտի չյաղթանակէր: Այսպէս ևն բոլոր հեղինակաւոր վարչութիւնները: Այն ատեն միայն կը հաւանին ճանչնալ բարեկարգութեանց օրինաւորութիւնը, երբ յեղափոխութիւնը իրենց դուռնէ հասած արդէն:

* * *

Անակնկալ միջադէպ մը կրակ տուաւ վառօդին. միջադէպ՝ որ ոչինչ ունէր արտաստօր. վասնզի անկէց առաջ ալ յաճախ պատահած էր ան, առանց որ և է վրդովուժ յառաջ բերելու: Լուտեր, Վիթէնպերկի վանականը, գերման պզտիկ համալսարանի մը ուսուցիչ, կը մերժէ արձակուժ տալ անոնց որոնք թողութեան տոմսակներ բերել էին իրեն՝ ապաշխարանքէ գերմ մնալու համար: Ինքզինք արգարացնելու համար, մայր-եկեղեցիին

դրան վրայ քանի մը զեկուցումներ փակցուց անիկա ժամանակին սովորութեան համեմատ, ինչպէս այժմ կ'ընեն, երբ ընտրողներուն ուզեն յայտարարութիւններ ուղղել: Ոչինչ բան մը կը թուի անիկա ըստ ինքեան: Դիտենք թէ ընդհանրապէս ինչ կ'արժեն այս կարգի յայտարարութիւնները: Բոլորովին հակառակն էր սակայն այս պարագային, որովհետեւ այդ յայտարարութեան ետեւ կը կանգնէր մեծ խղճ մը, որ վճռականապէս որոշած էր տեղի չտալ ապառնալիքներու առջև և չհրապուրուիլ ամէնէն նպաստաւոր առաջարկութիւններէն իսկ:

Դրամով փրկութիւն չ'ըլլար, աստուածային շնորհ չի վաճառուիր. փրկութիւնը ձրի կը բաշխուի հաւատքի մարդերուն, անոնց՝ որոնց սիրտերն ու խղճմանքը Աստուծոյ դարձած և անոր հողիովը մըխուած են: Ծշմարիտ սրբութիւնը ներքինն է, այն՝ որ կը կայանայ կեանքի վերանորոգումին մէջ: Ահա թէ ինչ կը յայտարարէր Լուտեր իր Վիթէնպերկի հօտին. հակախիւրներ իսկոյն Երոպայի մէկ ծայրէն միւսը արձագանգեցին էին այս բոլորը:

Շատեր իրմէ առաջ ըսած էին այդ ամէնը, ամէնէն առաջ Երասմոս: Ան ալ հակառակ արտայայտուած էր վանականներու արտաքինապաշտութեան, եւ դանոնք խարոնած էր սուր երզնիանքով: Իր «Դրուտտ Յիմարութեան» գիրքին մէջ, Եկեղեցւոյ գայթակղութեանց դէմ ամէնէն կծու քննադատութիւններն էր ուղղած... Ան ալ յայտարարած էր Սուրբ Դիրքին գերագոյն հեղինակութիւնը՝ հաւատքի վերաբերեալ խնդրոց մէջ, և ասոր համար կատարած էր նոր կտակարանի առաջին յունարէն հրատարակութիւնը: Ան ալ դատապարտած էր այն ատենի եկեղեցական գիտութիւնը՝ յանուն ողջմտութեան և հաւատքի, և յանձնարարած էր դատարարականութեան նոր մեթոտ մը, վերածնութեան ազատ ոգիով ներշնչուած:

Սակայն Երասմոս ճշմարտութեան մասին կենդանի վկայութիւն տալու համար աշխարհի հօգորներուն դէմ խիզախող մարդը չէր: Անիկա ընդհանրապէս անբաղդատիկ կորովով կը յարձակէր վանականներու վրայ. բայց ամէն անգամ որ անոնցմէ մէկը ձեռնոց կը վերցնէր իր զէմ, կը փութար

յայտարարել թէ ինք անոր չէ որ կ'ակնարկէր: Երկրժանքներ կ'ընէր Եկեղեցիին դէմ, բայց աղէկ էր եպիսկոպոսներուն հետ, և կը ջանար չաւրուիլ Պապին հետ: Կը ջատագովէր Սուրբ Գիրքին հեղինակութիւնը. բայց երբ Եկեղեցիին մեկնաբանութիւնը կը տարբերէր իրենինէն, հնազանդութիւնը կը յայտնէր Եկեղեցիին դատաւանին, անոր սխալ ըլլալը ապացուցելէն քիչ մը վերջը նոյնիսկ: Դատարարական թեան նոր մեթոտի մը պիտի տային պաշտպանն էր ան. բայց երբ զայն գործադրելուն մէջ վտանգ մը երևան կուգար, իսկոյն կը լքէր զիրքը: Մեծ միտք, տկար նկարագիր. ահա Երասմոսը:

Փոթորիկը չգլխաւորեալ թաւաճելու է, Լուտերի ապստամբութեան աղաղակը տարածուած է, Գերմանիայէն անցնելով Զուիցերլան և Ստորին Նահանգները: Հռոմի արքեպիսկոպոսը կը պատրաստուի միջամտել: Լուտեր կը բանադրուի. աշխարհական քաղաքիկն իշխանութիւնը իրեն դէմ կը կանչուի: Ի՞նչք ի՞նչ կ'ընէ: Մինակը Վերմսի աւագաժողովին կ'երթայ, ճշմարտութիւնը իր ամէնէն հզօր հակառակորդներուն առջև յայտարարելու համար: Վարթագրիկի ղդեակին մէջ արգելափակուած, իր իշխանին՝ Սաքսոնիոյ կայսրընտիրին հրամանով, Վիթթմպերիկի մէջ նորէն հրապարակ կուգայ, արհամարհելով իր վրայ խոստած ամէն դատապարտութիւնները, դէմ առ դէմ կոտուելու համար անկարգութեան պաշտպաններուն՝ կրկնամկրտական անիշխանականներուն դէմ, և ամբօխին կատաղութեանց վրայ վերագործնելով նոյն այն յանդգնութիւնը զոր պարզեր էր պապին և կայսեր դէմ: Այդ միջոցին Երասմոս Պապէն հրաման խնդրել կուտար Լուտերի գործերը կարգաւորել համար:

Անարգար պիտի ըլլար՝ քրիստոնէական վերածնութեան վերագրել Երասմոսի նկարագրին բովանդակ տկարութիւնը, ինչպէս անտեղի պիտի ըլլար բոլոր Լուտեանականներուն ընծայել Լուտերի զիւցաղութիւնը: Վերածնութիւնը իր մարտիրոսները ունեցած է և բարեկարգութիւնը իր վտարը: Ոչ նուազ ճշմարիտ է թէ այս երկու մարդոց նկարագրներուն տարբերութիւնը մեծ մասամբ հետեանքն է քրիստոնէական բարեկարգութեան մասին ի-

րենց ունեցած ըմբռնումին տարբերութեանը: Այդ բանն է որ յատկօրէն զուրս կուգայ անոնց պատմութիւնէն և զոր չափահաս է ի վեր հանել, վտանգի դասը, զոր ան կուտայ՝ հրահանգիչ է չատ, ամէն ժամանակի մարդոց համար:

Երասմոս կը մեղի երկու անձերը, ինչպէս նաև ընկերութեան այն վիճակը, ուր կը կատարուի անոնց գործունէութիւնը: Եկեղեցին բարեկարգութեան պէտք ունի՝ իր վարդապետութեան, պաշտամունքին, բարքերուն և կարգապահութեան մէջ: Այս կէտին մասին Երասմոս և Լուտեր համաձայն են իրարու: Երասմոս զայն ուսուցած է նոյնիսկ Լուտերէն առաջ, Ի՞նչ բանի մէջ պիտի կայանար այս բարեկարգութիւնը: Այս մասին՝ Երասմոսի լուծումները չատ կը մօտենան Լուտերիններուն: Ի՞նչպէս պէտք է իրականացնել այս բարեկարգութիւնը: Հոս է որ կը բաժնուին անոնք իրարմէ, վտանգի միևնոյն ոգիով վառուած չեն անոնք, նոյն նկարագրի չունին, և ոչ ալ նոյն սկզբունքները, վտանգի մին իբր իմաստուն կը խօսի և միւսը կը գործէ որպէս հաւատքի մարդ: Այս վերջինն էր սակայն որ կարեւոր էր ընկերութեան և Եկեղեցիին համար: Ճառերը, քննախօսութիւնները, մէկ խօսքով՝ տեսարանութիւնը երկրորդական կարեւորութիւն մ'ունէին ամբօխին և Կղերին համար: Խնդիրը զիտնալուն վրայ էր ոչ թէ ինչ պէտք էր ընել, այլ՝ թէ ի՞նչպէս պէտք էր իրագործել այս բարեկարգութիւնները, որոնց ստիպողականութիւնը համահաւանօրէն ընդունուած էր բոլոր ազատամիտ և կրօնասէր մարդերէն: Աշխարհի ամէնէն գեղեցիկ ճառախօսները ընկերութեան համար չեն արժեք գործող մէկ մարդ մը:

Ամէնը մէկ խօսքով ըսելու համար, Երասմոս կ'ուզէր յամր և յառաջատուական բարեկարգութիւն մը. իսկ Լուտեր՝ կրօնական յեղափոխութիւն մը: Երասմոս, աշխատասենեակի մարդ, բարեկարգութիւնը կ'ուզէր վերէն վար, Լուտեր՝ վարէն վեր: Հետեանքն էր Երասմոսի գաղափարը. սկիզբ տարածել վերածնութեան լոյսը նախ համալսարաններուն և դպրոցներուն մէջ, սկիզբ տալու տեղ գննել հին դասական հեղինակներուն ու-

սուսնասիրութիւնը և Սուրբ Գիրքի ծանօթութիւնը. այսպէսով երեան հանենք հակադրութիւնը որ կայ մահաւատ բարեպաշտութեան և Քրիստոսի սոսքեալնեւրուն համակ բարոյական երկիւղածութեան միջև. այս նոր գաղափարները ծաւալենք գիրքերու միջոցաւ և ուսուցումով կղերին կարգերուն մէջ. եպիսկոպոսներու պալատը և մինչև Պապին շրջապատը՝ Քրիստոնէական վերածնութեան դատին կո'ղմը չահենք նոյնիսկ եկեղեցւոյ պետերը. այն ատեն ասոնք բոլորովին բնական կերպով և առանց անկարգութեան պիտի ներմտւեն այդ գաղափարները հաւատացեալներուն մէջ: Ուրիշ խօսքով, երասմոս պարկեշտութիւնը ունէր հաւատալու թէ կարելի էր զլուս հանել եկեղեցական բարեկարգութիւնը անոնց իսկ գործակցութեամբ՝ որոնք ամենէն աւելի կ'օգտուէին գոյութիւն ունեցող զեղծութիւնէն, ժ'ը գարու կարգ մը պարկեշտ անձնաւորութիւններ կը կարծէին որ ճշմարտութեան զօրութիւնը պիտի կարենար յորդորել միապետութիւնը կամովին հրաժարելու իր բացարձակ իշխանութենէն և առանձնաշնորհութիւնէն, հայրենիքի խորանին վրայ գոհելու համար գտնոնք: Ո՛հ, անկասկած. հիմնալի պիտի ըլլար ասանկ բան մը: Մէկ բան կը պակսէր արդիւնաւորելու համար այդ մեթոտը. չահագրգռուողներուն համակերպումը՝ բարեկարգութեան: Ու ճիշդ այս բանն էր որ անոնք բնաւ տրամադիր չէին ընելու: Որովհետեւ երասմոս ճանչցած էր կարգ մը բազմահմուտ, յոյժ լուսամիտ, չափազանց անչահախնդիր եպիսկոպոսներ, կը մտածէր որ միւսներն ալ շուտով անոնց պիտի յարէին, անոնց օրինակին սուրբ ազդեցութեամբը. անոնց կը յանձնարարէր համբերութիւն, շրջահայեցութիւն, զգուշաւոր զիւանագիտութիւն՝ գտնոնք իրենք աշխուհ համար, և չէր տեսներ թէ չատերը այն անուանի պետերէն, որոնց վրայ յոյս կը գնէր, իրեն պէս աշխատասէնեակի մարդեր էին, ազմուկէ սարսափող, երկչոտ փափուկ բնութիւններ. մինչդեռ զեղծումներու պահպանումէն չահ ունեցողները, խղճահարութենէ գրեթէ չազգուող անձեր, չէին վարաներ ի գործ գնել բոլոր միջոցները, կարենալու համար պահպանել իրենց մենաշնորհաւ գիրքը:

Լուտեր, ինք ալ, մեծապէս կը փափաքէր որ բարեկարգութիւնը խաղաղօրէն կատարուի, եպիսկոպոսներուն և Պապին միջոցաւ: Գանիցս կոչ կ'ուղղէ Պապին՝ այս մասին. պերճախօս աղերսանքներով եպիսկոպոսներուն գործակցութիւնը կը խնդրէ. բայց երբ կը տեսնէ որ ոչ Պապը, և ոչ եպիսկոպոսները չեն հաւանիր փարիլ այն արդար դատին որուն համար կը գիմէր իրենց, անոնց դէմ կը դառնայ. միմիայն ափսոսալով չի շատանար, չի մտնէր իր աշխատութեան խօսքը՝ իր սիրած հեղինակներուն ընկերակցութեանը մէջ փնտռելու համար իր սփոփանքը: Իր վանականի կոչս կ'օշկիներուն փոշին կը թօթափէ իրեն դէմ գոցուող շքեղաշուք դուռներուն առջև: Երբ կը տեսնէ թէ մեծերը լաւ չեն տրամադրուած իրեն հանդէպ, կը զիմէ քրիստոնէայ ժողովուրդին, հաւատացեալներու խիղճին, և առանց զիւանագիտութեան ու խորամանկութեան, Ս. Գիրքը լա՛յն կը բանայ ժողովրդական զանգուածին առջև, ըսելով անոր «Ա՛հ և կարգա՛ն»:

Թրգմ. ՀՐԱՆԴ ՍԱՐԿՍԻԱԳ

J. RÉVILLE

(Մնացեալը յաջորդով)

ԻՆՉՈՒ ԵԿԱՐ

Ինչո՛ւ եկար:

Երկինքս անդորր եր եւ անամպ, եւ երջանիկ եր հովանից իմ սքնակիս: Ինչպէս կարող էի զիսնալ քե այդքան բանգ ու սիրելի պիս՝ դառնայիր:

Ինչո՛ւ եկար:

Ինչո՛ւ գացիր:

Քանի անգամ մ'իմն գալէդ ետք Սուրբեցոյցի ինծի՝ հանչնալ վրսեմագոյն ճնորհն Ասուծոյ, եւ ցուցոյցի քե անկե ուրիշ ամեն ինչ ոչինչ եր:

[գուրս

Ինչո՛ւ գացիր:

Թրգմ. Անգլ.հ